

ISTORIKAS MINDAUGAS TAMOŠAITIS APIE III SEIMO VEIKLOS POBŪDĮ

Tikroji demokratija?

Anksčiau aptarti įstatymai, priimti per pirmąją Seimo sesiją, pirmą kartą visuomenei suteikė plačias demokratines laisves ir teises. Visoje šalyje buvo rengiami vieši susirinkimai, pagyvėjo profesinių sąjungų veikla (to reikalavo socialdemokratai), išaugo iš cenzūros išsivadavusios spaudos įtaka. Valdžia siekė tarnauti žmonėms, o spauda turėjo būti pagrindinė tarpininkė tarp valdžios ir spaudos („Be viešumos negali būti demokratijos, be demokratijos negali būti viešumos“, — rašė liaudininkų spauda¹).

Kilnūs valdžios darbai netrukus atsisuko prieš ją pačią. Susidariusia padėtimi suskubo pasinaudoti pogrindyje veikę komunistai, net kriminalinės struktūros. Tai sukėlė opozicijos pasipiktinimą. Nuo 1926 m. rudens opozicija Seime ir savo spaudoje vis garsiau pradėjo kalbėti apie komunizmo pavojaus grėsmę Lietuvos nepriklausomybei. Taip buvo reaguota į komunistų organizuojamus susirinkimus. Spalio 1 d. krikščionių demokratų blokas vidaus reikalų ministrui įteikė interpeliaciją, kurioje piktinosi valstybėje kilusia streikų banga, suaktyvėjusiu komunistų judėjimu, kuris „vystosi drauge su profesiniu darbininkų judėjimu ir sudaro valstybei rimtą pavojų“².

Vidaus reikalų ministrui V. Požėlai mesti kaltinimai turėjo pagrindo. Panaikinus įvairius demokratijos teises varžiusius apribojimus, valdžia nenumatė atitinkamų priemonių tvarkai užtikrinti. Anot valstiečio liaudininko K. Škirpos, karo padėties varžtai atleisti vien tik Seimo sprendimu, t. y. be reikalingų administracinių potvarkių, nes pati M. Sleževičiaus Vyriausybė tuomet dar neegzistavo. Šis skubotas Seimo žingsnis buvo klaidingas, nes, kaip parodė tolesni gyvenimo įvykiai, kai kurios partijos laisvėmis naudojosi neišmintingai, o kitos, pasinaudodamos šiomis laisvėmis, kompromitavo pačią demokratinę santvarką.³ Pavyzdžiui, panaikinus karo padėtį, paskelbus Amnestijos įstatymą, tuoj pat skubėta sumažinti politinę policiją, joje dirbę pareigūnai masiškai buvo atleidžiami iš darbo. Rugsėjo mėn. V. Požėla viešai pripažino, kad policijos sudėtis labai pasikeitė. Atleisti šeši apskričių viršininkai, šeši policijos vadai, dvylika nuovados viršininkų, aštuoni nuovados viršininkų padėjėjai ir dvidešimt keturi policininkai. Ministro teigimu, policininkai, nuovadų viršininkų padėjėjai atleisti daugiausia už piliečių mušimą, pinigų eikvojimą, tarnybines nuobaudas. Apie dvidešimt bylų perduota valstybės gynėjui. Kalbėdamas apie kriminalinę ir politinę policiją, V. Požėla nurodė, kad vietoj šiais metais dirbančių 185 tarnautojų, kitais metais bus 103.⁴ Tai reiškė, kad kriminalinė ir politinė policija turėjo būti gerokai sumažinta. Sutaupytus pinigus numatyta išleisti bedarbiams ir žemės ūkio reikalams. Politinė policija turėjo sumažėti ir susilyginti su kriminaline policija. Tokios reformos iniciatoriai buvo socialdemokratai, kurie siekė visiškai panaikinti politinę policiją.⁵

Susidarė paradoksali situacija - kilusius streikus, neretai prieš valstybę vykdomus ekscesus slopinti ar jų eigą prižiūrėti turėję asmenys buvo atleidžiami iš darbo. Tokia valdžios politika paralyžiavo normalų policijos darbą, sukėlė daug sąmyšio visuomenėje.⁶ Padėtis darėsi nevaldoma, o susidariusia situacija, anot R. Skipičio, naudojosi visi prieš kairiųjų koalicinę Vyriausybę nepalankiai nusiteikę piliečiai: „Jie visokiomis progomis aiškino gyventojams, kad Vyriausybės politika veda į bolševikų perversmą.“⁷ Tokios pat nuomonės laikėsi ir R. Skipitis. Su tokiu opozicijos kaltinimu nenorėjo sutikti socialdemokratai, kurie išaugusį darbininkų judėjimo aktyvumą siejo su darbininkų klasės stiprėjimu.⁸ Tai leidžia teigti, kad valdžia, vedama idealizmo, neadekvačiai vertino

¹ Rutenas, „Daugiau viešumos“, *Lietuvos žinios*, 1926 07 27, p. 1.

² *Seimo stenogramos: 3-iasis Seimas (1926 10 01, 28 posėdis)*, p. 14.

³ K. Škirpa, „Pakeliui su Mykolu Šleževičiumi“, p. 247.

⁴ „Piliečių konstitucinės garantijos ir įstatymų gerbimas bus atstatyti. Pasikalbėjimas su p. Vidaus Reikalų ministru“ (Eltos pranešimas), *Lietuvos žinios*, 1926 09 08, p.1.

⁵ *LSDP CK raštas Nr. 208 LVLS CK 1926 06 06*, LMAB RS, f. 199-250,1. 88.

⁶ Žr. A. Kasparavičius, „Parlamentinės demokratijos perversijos Lietuvoje 1920-1926 metais“, *Gairės*, 2006, nr. 3, p. 33. Iš autoriaus pacituotų valstybės saugumo agentūros pranešimų matyti, kad 1926 m. rudenį Lietuva buvo atsidūrusi rimtoje politinėje krizėje. Gyventojai buvo labai nusivylę vidaus reikalų ministro darbu, nesugebėjimu užtikrinti stabilumo šalies viduje.

⁷ R. Skipitis, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, p. 409.

⁸ „Dėl ko jie draskosi“ (vedamasis), *Socialdemokratas*, 1926 10 14, p. 1.

šalies įvykius. Beje, kairieji tokiomis nuostatomis vadovavosi ir priimdami svarbius įstatymus nuo pat III Seimo darbo pradžios. Pamatuoto pragmatizmo stoka brangiai kainavo. M. Sleževičiaus Vyriausybė, visur siekdama nepaprasto taupumo, Vidaus reikalų ministerijai nebeskyrė kreditų politinio sekimo reikalams, laikydama tai nedemokratišku dalyku. K. Škirpos teigimu, „šių kreditų nubraukimu Vyriausybė, galima sakyti, lyg ir apsiaklino. Kai ši klaida paaiškėjo, buvo griebtasi atitinkamų priemonių, tačiau pavėluotai“⁹.

Nesantaiką tarp valdžios ir opozicijos paaštrino lapkričio 21 d. Kaune įvykusi dešiniųjų studentų (ateitininkų, korporacijos „NeoLithuania“) demonstracija (dalyvavo apie 600 žmonių¹⁰), per kurią įvyko atviras susidūrimas su policija. 13 asmenų buvo suimta. Demonstraciją organizavo krikščionims demokratams ir tautininkams simpatizuojantys studentai, kurie kritikavo kairiųjų valdžią dėl krašte vykdomų reformų. Minia buvo apsiginklavusi lazdomis ir skandavo: „Duokit mums Čepinskį ir Poželą!“¹¹ Demonstrantus rėmė opozicija, kuri lapkričio 23 d. įteikė jau dešimtą iš eilės interpeliaciją Ministrų kabinetui.¹² Studentus palaikė universiteto senatas.¹³ Dėl šių įvykių M. Sleževičiui teko aiškintis Seime. Ministras Pirmininkas, nurodęs demonstrantų kaltę ir opozicijos tiesioginę įtaką šiems įvykiams, užtikrino, kad panašioms demonstracijoms kelias bus užkirstas.¹⁴ Tokias pat garantijas davė vidaus reikalų ministras¹⁵, kurio veiksmais jau tam tikrą laiką buvo nepatenkinta jį delegavusi LSDP frakcija.¹⁶

Lapkričio 21 d. įvykiai opozicijos buvo nuolat eskaluojami. Valdžios ir opozicijos santykiai pasiekė kritinę ribą, Seime opozicija atvirai ragino Vyriausybę pasitraukti. Gruodžio 3 d. A. Voldemaras, daug dėmesio skirdamas lapkričio 21 d. demonstracijai, Seimo nariams siūlė nuversti Vyriausybę: „Bet tikiuos, kad iš to Seimo posėdžio Kabinetas nebegali išeiti kaip Kabinetas. Jis turi būti nuverstas. To reikalauja Lietuvos garbė.“¹⁷ Nors Vyriausybė gavo daugumos pasitikėjimą, įtampa neslūgo. Valdžia išgyveno krizę, kurią LVLS vadovybė vertino neadekvačiai ir ryžtingų priemonių padėčiai normalizuoti nesiėmė.¹⁸

Opozicija Seime teikti interpeliacijų nesiliovė (iš viso per antrąją sesiją, per rekordiškai trumpą laiką nuo darbo pradžios rugsėjo 24 d. iki perversmo, tiksliau - iki gruodžio 14 d., įteikta 13 interpeliacijų!). Interpeliacijų tonas vis aštrėjo. Lapkričio 30 d. posėdyje LŪS atstovas Dionizas Trimakas, baigdamas savo ilgą kalbą, Seime išskyrė net devynis kairiųjų valdžios trūkumus, išimtinį dėmesį skyrė komunizmo pavojui, o savo kalbą baigė grasinamais žodžiais: „Piliečiai, kurių teisės yra valdžios įžeistos, turi sukilimo teisę prieš valdžią. Šita teisė kybo kaip Damoklo kardas ant valdančiųjų galvų.“¹⁹ Seimo Pirmininkas dr. J. Staugaitis šiuos paskutiniuosius D. Trimako žodžius pavedė įvertinti valstybės gynėjui.²⁰ Padėtis tapo išties rimta.

Likus kelioms dienoms iki perversmo, gruodžio 14 d. vakare įvykusiame Seimo posėdyje grupė atstovų pateikė interpeliaciją (jau tryliką!²¹) dėl Vinco Grigaliuno-Glovackio ir Povilo Plechavičiaus areštavimo. Po rašto tekstu pasirašė 8 krikščionių demokratų bloko nariai, vadovaujami M. Krupavičiaus. Interpeliacijos autoriai išreiškė pasipiktinimą dėl V. Grigaliuno-Glovackio arešto, o jo redaguojamą laikraštį „Tautos valia“ įvardijo kaip kovotoją su komunizmo grėsme. Balsuojant interpeliacija nebuvo pripažinta skubia.²² Spalio 23 d. pradėta leisti „Tautos valia“ atspindėjo radikaliausios dešinėsios lietuvių visuomenės siekius ir tikslus. Aktyviausi šio laikraščio bendradarbiai buvo poetas Liudas Gira, generolai Vladas Nagius-Nagevičius ir Kazys Ladiga,

⁹ K. Škirpa, „Pakeliui su Mykolu Šleževičiumi“, p. 255.

¹⁰ „Lapkričio mėn. 21 dienos įvykiai faktų šviesoje“, *Lietuva*, 1926 11 26, p. 1.

¹¹ *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 12 03, 52 posėdis), p. 2.

¹² „Dešimtoji interpeliacija“ (vedamasis), *Lietuva*, 1926 11 24, p. 1.

¹³ Rektorius M. Biržiška, „Universiteto Senato nusistatymas dėl lapkričio 21 d. įvykių“, *Lietuva*, 1926 11 27, p. 2.

¹⁴ *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 12 03, 52 posėdis), p. 2.

¹⁵ „Dėl sekmadienio įvykių (iš pasikalbėjimo su p. vidaus reikalų ministru)“, *Lietuva*, 1926 11 25, p. 1.

¹⁶ *III Seimo Socialdemokratų frakcijos posėdžio protokolai 1926 10 18*, LNMMS RS, f. 5-1285, 1. 28.

¹⁷ *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 12 03, 52 posėdis), p. 20.

¹⁸ Plačiau žr. D. Stakeliūnaitė, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje*, p. 209-220. Pavyzdžiui, liaudininkų vadai, užuot mėginę imtis drastiškų veiksmy, po lapkričio 21 d. įvykių jau kitą dieną vykusiame Vyriausybės posėdyje daugiausia kritikos sulaukusį vidaus reikalų ministrą V. Poželą paskyrė užsienio reikalų ministro pavaduotoju (ten pat, p. 214).

¹⁹ *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 11 30, 47 posėdis), p. 13.

²⁰ Ten pat, p. 13—14; „Naujų dviejų interpeliacijų svarstymas Seime. Opozicija grasina sukilimais“, *Lietuva*, 1926 12 01, p. 1.

²¹ „Tryliktoji interpeliacija“ (vedamasis), *Lietuva*, 1926 12 15, p. 1.

²² *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 12 14, 60 posėdis), p. 1-2.

majoras Povilas Plechavičius, III Seimo nariai Edvardas Turauskas, Leonas Bistras, Antanas Endziulaitis, Petras Jočys, Stefanija Ladigienė, Jonas Masiliūnas. „Tautos valią“ finansiškai rėmė žymūs dešiniųjų stovyklos lyderiai: Aleksandras Stulginskis, Petras Karvelis, Martynas Yčas, Antanas Endziulaitis ir kiti.²³ Jų remiamas laikraštis Lietuvai skelbė gresiantį komunizmo pavojų, kritikavo kairiųjų valdžią, o LVLS ir LSDP vadino bolševikų pastumdėliais.²⁴ „Tautos valia“ turėjo didelės įtakos dešiniųjų jėgų vienijimui, ruošė dirvą rengiamam valstybės perversmui. Matyt, neatsitiktinai dviem „Tautos valios“ lyderiams — V. Grigaliūnui-Glovackiui ir P. Plechavičiui — gruodžio 17 d. per valstybės perversmą buvo patikėtas pagrindinis vaidmuo.

Švietimo polonizacija?

Lapkričio 16 d. opozicija švietimo ministrui įteikė interpeliaciją, kurioje buvo reiškiamas nepasitenkinimas valdžios vykdoma švietimo politika. Švietimo ministrui buvo priekaištaujama, kad šis, varydamas iš mokyklų tikybinę ir tautinę dvasią, masiškai atleidžia mokytojus, proteguoja lenkiškų mokyklų steigimą ir nesilaiko nei mokyklų steigimo plano, nei pradžios mokyklų įstatymo reikalavimo. Interpeliacijoje nurodyta, kad švietimo ministras Lietuvoje leido steigti 60 (patikslintais duomenimis — 70²⁵) lenkiškų mokyklų (daugiausia palei demarkacijos liniją): „Tatai daroma tuo pat metu, kai lenkų okupuotoj Lietuvoje [Vilniaus krašte] lietuvių mokyklos persekiojamos ir uždaromos.“ Opozicija kaltino V. Čepinskį lėšų netaupymu: „Visa eilė naujai įsteigtų mokyklų reikia manyti guls savo išlaidomis sunkia našta ant mūsų valstybės resursų, nes joms išlaikyti bus verčiamos duoti lėšų vietos savivaldybės, o taip pat bus skiriama lėšų iš valstybės išdo. Visa lietuviškoji visuomenė smerkia šį vyriausybės darbą, nes negi gali jinai pakęsti, kad vyriausybės lėšomis būtų steigiamos ir laikomos mokyklos, kurios prisidės ne prie visuomenės švietimo kėlimo, bet prie jos sulenkinimo ir demoralizavimo.“²⁶ Reikia atkreipti dėmesį, kad po interpeliacijos tekstu pasirašė net 18 opozicijos atstovų. Tarp jų visi trys tautininkų frakcijos nariai: A. Smetona, A. Voldemaras ir V. Mironas. Balsuojant interpeliacija pripažinta neskubota.

Kaip reikia vertinti šį V. Čepinskio poelgį? Ar interpeliacijoje jam mesti kaltinimai pagrįsti? Istoriografijoje V. Čepinskio švietimo politika sulaukė gana griežtos kritikos²⁷, su kuria ne visiškai norisi sutikti. Kai V. Čepinskis pradėjo vadovauti Švietimo ministerijai, valstybės finansuojamos veikė 24 lenkų mokyklos (49 komplektai) ir 2 lenkų mokyklos (3 komplektai) buvo išlaikomos privačių organizacijų. Per keletą mėnesių, kaip spaudoje pripažino pats švietimo ministras, buvo įsteigtos 57 lenkų mokyklos (79 komplektai). Visos tos mokyklos leistos su sąlyga, kad jos bus išimtinai išlaikomos privačių lenkiškų organizacijų lėšomis. Todėl ministras užtikrino, kad leidžiant steigti lenkiškas mokyklas niekur „neprasilenkta su įstatymais“. Pradžios mokyklų įstatymo 5-as ir 6-as paragrafas reglamentavo mokinių ir gyventojų normas vienai mokyklai ir suteikė ministrui teisę leisti steigti mokyklas ir mažesnėmis normomis, o pradžios mokyklų įstatymo pakeitimo 45-ame paragrafe apibrėžta, ko turėjo laikytis mokyklų steigėjai ir laikojai. Švietimo ministro teigimu, „tuose paragrafuose pažymėtųjų dėsnių Švietimo ministerija griežtai laikosi“²⁸. Leisdama steigti lenkiškas mokyklas, valdžia vadovavosi 1922 m. priimta demokratine Lietuvos Konstitucija, kuri visiems gyventojams garantavo lygias teises. [...]

„Lenkiškų mokyklų istorijoje“ reikėtų išryškinti keletą detalių: a) lenkiškos mokyklos buvo steigiamos ne už Lietuvos valstybės lėšas — jas steigė ir išlaikyti turėjo patys lenkai; b) toks švietimo ministro nutarimas buvo socialdemokratų ir valstiečių liaudininkų įsipareigojimų savo koalicijos partneriams lenkams vykdymas²⁹; c) Lietuvos ir Lenkijos santykiai buvo įtempti, taigi jau

²³ A. Kasparavičius, „Parlamentinės demokratijos perversijos“, p. 32.

²⁴ Plačiau žr. A. Eidintas, „Politinių partijų požiūris į ultraradikalų atsiradimą Lietuvoje 1923-1927 m.“, *Lituanistica*, 1993, nr. 3, p. 31-32.

²⁵ B. Šetkus, „Lenkų mokyklų steigimas Lietuvoje 1926 m.“, *Istorija*, t. 65, 2007, p. 38-47.

²⁶ *Seimo stenogramos*: 3-iasis Seimas (1926 11 16, 44 posėdis), p. 15-16.

²⁷ D. Stakeliūnaitė, Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje, p. 201-202.

²⁸ J. Ž., „Švietimo ir mokyklų reikalai (iš pasikalbėjimo su švietimo ministru prof. V. Čepinskiu)“, *Lietuva*, 1926 11 19, p. 1-2.

²⁹ *Lenkų frakcijos Seime sąlygos*, LMAB RS, f. 199-259,1. 152. Laikantis duotų pažadų lenkams, liaudininkų „Lietuvos žinios“ neatsitiktinai pritarė V. Čepinskio švietimo politikai, palankiai atsiliepė apie lenkiškų mokyklų steigimą: „Kai dėl lenkiškų mokyklų steigimosi, iš tikro ar yra pagrindo kaltinti Švietimo ministerį dėl neva polonizacijos. Ar gali jis nesiskaityti su konstitucija ir imtis

pats faktas — lenkiškų mokyklų steigimas — Lietuvoje buvo vertinamas prieštarigai ir sukėlė lietuvių tautos pasipiktinimą. Visuomenė „užkibo“ ir blaivų protą nugalėjo jausmai. Tariamasis V. Čepinskio mokyklų lenkinimas mažiau išprususiems visuomenės sluoksniams asocijavosi su lenkų užgrobtuoju Vilniaus kraštu. Valdžios politika užgavo tautinius lietuvių jausmus. Antra vertus, negalima neįvertinti naujosios valdžios darbo. 1927 m. biudžeto projekte buvo numatyta, kad Švietimo ministerija gaus 2 milijonais litų daugiau nei buvo numatyta ankstesniame valstybės biudžete. Tuo metu jau buvo rengiami privalomojo pradžios mokslo ir kultūros fondo įstatymų projektai, kurie greitu laiku turėjo būti atiduoti Seimui svarstyti.³⁰ Nors siekiai ir buvo kilnūs, šie sumanymai įgyvendinti tik iš dalies — valdžios planus sugriovė gruodžio 17-osios perversmas. [...]

(Iš: Danutė Blažytė – Baužienė ir kt. *Lietuvos Seimo istorija. XX – XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009, p. 169 - 176)

---

agitatoriaus pareigų“ („Aštuntoji“ (vedamasis), *Lietuva*, 1926 11 13, p. 1).

³⁰ „Švietimo reikalai“ (vedamasis), *Lietuva*, 1926 11 03, p. 1.